

ΑΙΣΘΗΤΙΚΕΣ ΠΟΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΑΣΣΟΝΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Η συνοικία των Άνω Πετραλώνων

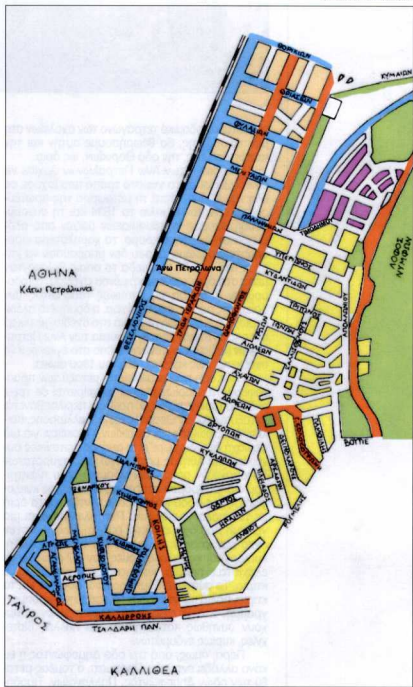
Διονύσιος Ρουμπιέν

Δρ Αρχιτέκτων - Αναστηλωτής ΕΜΠ

Στην Αθήνα, πέρα από τα μνημειώδη νεοκλασικά και μεσοπολεμικά οικοδομήματα του κέντρου, η αξία των οποίων θεωρείται σήμερα δεδομένη, σώζονται ακόμη σε περιφερειακές συνοικίες αρκετά δείγματα ενός αρχιτεκτονικού ύφους το οποίο, αν και δεν διαθέτει τη μνημειακότητα που χαρακτηρίζει τα πρότυπα του στις κεντρικές περιοχές, αποτελεί πολύτιμη μαρτυρία της λαϊκής ερμηνείας των επίσημων ρευμάτων, με τις δικές του αξιόλογες αισθητικές ποιότητες. Μια αθηναϊκή συνοικία με αρκετά σωζόμενα τέτοια δείγματα της λαϊκής εκδοχής της κλασικιστικής και μεσοπολεμικής αρχιτεκτονικής είναι τα Άνω Πετράλωνα.

Τα Άνω Πετράλωνα βρίσκονται νοτιοδυτικά του κέντρου της Αθήνας και δυτικά-βορειοδυτικά του λόφου του Φιλοπάππου (εικ. 1). Τα όριά τους προς τα δυτικά είναι οι γραμμές του ηλεκτρικού σιδηροδρόμου κατά μήκος της οδού Θεσσαλονίκης, προς τα νότια η οδός Καλλιρρόης και ανατολικά ο περιφερειακός δρόμος ταχείας κυκλοφορίας που περιτρέπει το λόφο του Φιλοπάππου. Τα νοτιοανατολικά όρια δεν είναι σαφή, και επομένως θα θεωρήσουμε αυθαίρετα ως όριο την οδό Ρουμμέλης, με το αιτιολογικό ότι είναι ο μόνος δρόμος με κατάλληλη χάραξη (που διασχίζει όλη την απόσταση μεταξύ της οδού Καλλιρρόης και του λόφου του Φιλοπάππου). Το βόρειο-βορειοανατολικό όριο είναι επίσης ασαφές. Σε παλιούς χάρτες περιλαμβάνεται στα Άνω Πετράλωνα και ολόκληρη η περιοχή που σήμερα είναι γνωστή ως Θησείο (δηλαδή μέχρι την οδό Αποστόλου Παύλου). Λόγω, όμως, των πολύ διαφορετικών κοινωνικών χαρακτηριστικών αυτής της περιοχής, που οφείλονται κατά μεγάλο μέρος και στην έντονη διαφοροποίηση των χρήσεων γης τα τελευταία χρόνια, και της καθιέρωσης της στη συνείδηση των Αθηναίων ως αυτοτελούς οντότητας, θα πρέπει να θεωρησουμε ότι δεν ανήκει στα Πετράλωνα. Δεδομένου ότι το μοναδικό σαφές οπτικό και λειτουργικό όριο μεταξύ των δύο περιοχών είναι η οδός Κυμίων, λόγω του φράγματος που αποτελεί το

1. Χάρτης της περιοχής των Άνω Πετραλώνων. Με πορτοκάλι σημειώνεται ο τομέας όπου κυριαρχούν οι μεταπολεμικές πολυκατοικίες, με ελάχιστο σωζόμενο νεοκλασικό και μεσοπολεμικό σπίτι. Με κίτρινο σημειώνεται ο τομέας όπου τα νεοκλασικά και μεσοπολεμικά σπίτια αποτελούν ακόμη την πλειονότητα των κτιρίων. Με ροζ σημειώνεται ο τομέας που είναι γνωστός ως «Αστυρατός», με ιδιαίτερο τύπο κτιρίων. Με κόκκινο σημειώνονται οι οδοί με αυξημένη κυκλοφορία τροχοφόρων και με γαλάζιο οι οδοί με μέτρια κυκλοφορία.

2. Ένα από τα παλαιότερα κτίσματα των Άνω Πετραλώνων, στη γωνία των οδών Εφύρας και Ανταίου.

τεράστιο οικοδομικό τετράγωνο των σχολείων στη μία πλευρά της, θα θεωρήσουμε αυτήν και την προέκτασή της, την οδό Θορικών, ως ορία.

Η περιοχή των Άνω Πετραλώνων άρχισε να οικοδομείται με το γνωστό τρόπο που ίσχυσε σε όλη την Αθήνα. Μετά τη μεταφορά της πρωτεύουσας από το Ναύπλιο το 1834 και τη συνακόλουθη συρροή πληθυσμιακών μαζών από ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο, τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα, που δεν μπορούσαν να χτίσουν στα ακριβά οικοπέδα τα οποία βρίσκονταν μέσα στα όρια του εγκεκριμένου σχεδίου, οικοδομούσαν πρόχειρα τις κατοικίες τους εκτός των ορίων της πόλης· στη συνέχεια, η δομημένη πλέον περιοχή έμπαινε αναγκαστικά στο σχέδιο, με μικρό σχετικά αντίτιμο. Έτσι, η συνοικία των Άνω Πετραλώνων μπήκε με αυτόν τον τρόπο στο εγκεκριμένο σχέδιο πόλεως κατά τα τέλη του 19ου αιώνα.

Η έκταση που περιλαμβάνεται μεταξύ των προαναφερθέντων ορίων μπορεί να χωριστεί σε τρεις ευδιάκριτους τομείς. Ο πρώτος περιλαμβάνεται μεταξύ των οδών Θεσσαλονίκης, Καλλιρρόης, Κόλλης, Δημοφώντος και Θορικών. Πρόκειται για μια περιοχή που διαχωρίζεται από τις γειτονικές συνοικίες της Αθήνας μόνο λόγω των ισχυρότατων λειτουργικών ορίων των γραμμών του ηλεκτρικού σιδηροδρόμου και της πολύ μεγάλης κυκλοφορίας της οδού Καλλιρρόης. Αντίθετα, το όριο με το υπόλοιπο των Άνω Πετραλώνων είναι μια γραμμή που σχηματίζεται από τη διαφορά στον όγκο των κτιρίων. Σε αυτόν τον τομέα, δηλαδή, κυριαρχούν οι πολυκατοικίες των 5-7 ορόφων με ελάχιστα εναπομεινάντα μονώροφα και διώροφα κτίρια. Το σύστημα δόμησης είναι συνεχές και τα κτίρια, παλιά και νέα, εφάπτονται στην οικοδομική γραμμή. Στα ισόγεια των πολυκατοικιών υπάρχουν συνήθως καταστήματα και πολλές βιοτεχνίες, κυρίως ενδυμάτων.

Πέρα, όμως, από την οδό Δημοφώντος η εικόνα αλλάζει εντελώς. Πράγματι, ο τομέας μεταξύ των οδών Δημοφώντος, Παλληναίων, Τιμοδη-

μου, περιφερειακού Φιλοπάππου, Βουτιέ και Ρούμελης κυριαρχείται από μονώροφα και διώροφα κτίρια. Το σύστημα δόμησης είναι το ίδιο όπως και στον πρώτο τομέα. Εδώ τα καταστήματα είναι πολύ λιγότερα, πράγμα φυσικό, αφού αυτά περιορίζονται στα ισόγεια των μεταπολεμικών πολυκατοικιών, που εδώ είναι πολύ λιγότερες – όπως και πολύ χαμηλότερες, συνήθως τριώροφες. Επίσης είναι πολύ μικρότερη η ποικιλία στις χρήσεις, αφού πρόκειται σχεδόν αποκλειστικά για καταστήματα τροφίμων, καφενεία, ταβέρνες κ.λπ.

Είναι αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι ιδιαίτερα στον πρώτο τομέα, αλλά και στον δεύτερο, τα παλιά μικρά κτίσματα είναι εμφανώς περισσότερα στους μικρούς δρόμους από ό,τι, π.χ., στην έντονα εμπορική οδό Τριών Ιεραρχών, όπου προφανώς η ζήτηση οικοπέδων και η προσφορά εναλλακτικών ήταν σαφώς μεγαλύτερη, με αποτέλεσμα την εξαφάνιση των μικρών και μη προσδοκώμενων μονοκατοικιών και την οικοδόμηση πολυώροφων πολυκατοικιών με καταστήματα στο ισόγειο.

Τέλος, υπάρχει και ο τομέας που περιλαμβάνεται μεταξύ των οδών Δημοφώντος, Κυμίων, περιφερειακού Φιλοπάππου, Τιμοδημού και Παλληναίων, γνωστός και ως «Ασύρματος». Αυτός αποτελείται από δύο ραφά πετρίνα σπίτια που χιτίστηκαν στη δεκαετία του 1950. Αντίθετα με τους άλλους δύο τομείς, εδώ το σύστημα δόμησης είναι το πανταχόθεν ελεύθερο και κάθε σπίτι περιβάλλεται από κήπο, κάνοντας τη σχέση κτισμένου-ελεύθερου χώρου πολύ πιο ευνοϊκή. Ακόμη, ενώ στους δύο άλλους τομείς τα κτίρια βρίσκονται επάνω στην οικοδομική γραμμή και έχουν άμεση σχέση με το δρόμο, εδώ μεσολαβεί ένα περιπλοκό σύστημα ημιυπαίθρων χώρων. Τέλος, πάλι αντίθετα με τους άλλους δύο τομείς, εδώ πρόκειται για περιοχή αμιγώς κατοικίας.

Η διαφοροποίηση μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου τομέα οφείλεται ολοφάνερα στον συντελεστή δόμησης και στις χρήσεις γης. Όσο

για τον Ασύρματο, πρέπει να σημειώσουμε και το διαφορετικό οικοδομικό σύστημα που επιτρέπει τη διαφορά στην πυκνότητα της δόμησης. Παιζει, όμως, ρόλο και η θέση, αφού ο τομέας αυτός βρίσκεται σε μια έντονη φυσική έξαρση του εδάφους και η περικύκλωση του από το λόφο του Φιλοπάππου, το άσος Πετραλώνων και το τεράστιο οικοδομικό τετράγωνο των σχολείων του αφήνει οπτική σύνδεση με την υπόλοιπη συνοικία μόνο προς το νότο, ενώ και η λειτουργική σύνδεση περιορίζεται σε αυτή την κατεύθυνση και το βορρά, προς τον περιφερειακό δρόμο.

Ο κτιριακός ιστός του πρώτου και του δεύτερου τομεία περιλαμβάνει δύο βασικούς τύπους κτιρίων –εκτός, φυσικά, από τις αδιάφορες μεταπολεμικές πολυκατοικίες–, με διαφορά στο ποσοστό που αντιπροσωπεύεται ο κάθε τύπος στον καθέναν από τους δύο τομείς.

Ο πρώτος χρονολογικά τύπος είναι τα νεοκλασικά και τα εκλεκτικιστικά κτίρια από την πρώτη περίοδο συνεισισμού των Πετραλώνων (δηλαδή από τα τέλη του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ού) (εικ. 2-4). Αυτά είναι κυρίως διώροφα και βρίσκονται πάντοτε πάνω στην οικοδομική γραμμή, αφήνοντας ενίοτε μια πλευρική είσοδο προς την αυλή, η οποία βρίσκεται στο πίσω μέρος. Στην περίπτωση που δεν υπάρχει πλευρική είσοδος, η πρόσβαση στην αυλή γίνεται από το εσωτερικό του σπιτιού. Από μορφολογική άποψη τα κτίρια αυτά αντιπροσωπεύουν την λεγόμενη «λαϊκή» εκδοχή των αντίστοιχων επίσημων ρευμάτων που εκφράζονται από τα σύγχρονα τους κτίρια των κεντρικότερων και πιο «επίσημων» περιοχών της πρωτεύουσας, όπου κατοίκησαν τα μεγαλοαστικά και μεσοαστικά στρώματα του πληθυσμού. Παρά, όμως, την προσαρμογή τους στις τοπικές συνθήκες, διατηρούν τα βασικά χαρακτηριστικά των μεγαλοαστικών προτύπων τους, γεγονός που διευκολύνει και τη χρονολόγησή τους. Έτσι, όπως συμβαίνει με όλα τα όψιμα νεοκλασικά και τα εκλεκτικιστικά κτίρια, κυριαρχούν οι κατακόρυφες γραμμές (παρά το μικρό τους ύψος), η ζώνη κάτω από το θριγκό είναι πλούσια διακοσμημένη με μια πλατιά ταινία με γιρλάντες, ενώ ο ίδιος ο θριγκός είναι φορτισμένος με γεισιπόδες, κλλιβάντες κ.λπ., οι δε έλικες στους κλλιβάντες

των εξωστών έχουν τη χαρακτηριστική ανεστραμμένη φορά που κυριάρχησε μετά το 1880.

Τα κτίρια του κέντρου της πρωτεύουσας πολλές φορές φέρουν την υπογραφή διάσημων αρχιτεκτόνων του κλασικισμού, ενώ, αντίθετα, αυτά τα απλούστερα και χαμηλότερου προτύπου κτίρια είναι έργα ανώνυμων δημιουργών που εμπνεύστηκαν τις μορφές τους από τα επισήμια πρότυπά τους, στα εργοτάξια των οποίων πολλές φορές είχαν και οι ίδιοι μαθητεύσει. Προσαρμόζοντας τις μορφές του κλασικισμού στην κλίμακα και τα διαθέσιμα υλικά αυτών των μικροαστικών σπιτιών (και χρησιμοποιώντας πολλές φορές προκατασκευασμένα διακοσμητικά στοιχεία, όπως ακροκέραμα, κλλιβάντες κ.λπ.) δημιούργησαν έργα που, αν και δεν μπορούν να διεκδικήσουν τον τίτλο του μεγάλου αρχιτεκτονικού δημιουργήματος, αποτελούν όμως πολιτισμικά ιστορικές μαρτυρίες του πάνδημου χαρακτήρα που απέκτησε ο κλασικισμός στην Αθήνα την εποχή που σε πανευρωπαϊκό επίπεδο έδωε, καθώς και του τρόπου με τον οποίο τα κλασικά πρότυπα μετουσιώθηκαν περνώντας μέσα από το φίλτρο της λαϊκής δημιουργίας για να προσαρμοστούν στις τοπικές ανάγκες.

Ακολούθει χρονολογικά ο τύπος του –λαϊκού κυρίως– μεσοπολεμικού σπιτιού, που αντιπροσωπεύεται από μονώροφα και, κυρίως, διώροφα κτίρια (εικ. 5-8). Ως προς την τοποθέτησή τους στο οικόπεδο δεν διαφέρουν από αυτά της προηγούμενης περιόδου. Ως προς τη μορφολογία δε απηχούν τα διδάγματα του μοντέρνου κινήματος, πάλι προσαρμοσμένα στις απλουστευτικές απαιτήσεις των λαϊκών συνοικιών. Όπως, όμως, συμβαίνει και με τον προηγούμενο τύπο, τα βασικά χαρακτηριστικά του κινήματος είναι εξίσου εμφανή όπως και στα μεγαλοαστικά πρότυπα. Έτσι, διακρίνουμε και εδώ τις καθαρές γραμμές, την έλλειψη διακόσμησης, τα πολύ χαρακτηριστικά σμηννοειδή κιγκλιδώματα στους εξώστες και, κυρίως, ένα κατεξοχόν τυπολογικό χαρακτηριστικό της μεσοπολεμικής αρχιτεκτονικής, τους εξώστες σε σχήμα Γ που, αντί για το κέντρο της πρόσοψης, βρίσκονται στις δύο πλευρές της γωνίας, στην περίπτωση γωνιακών κτιρίων. Το μόνο χαρακτηριστικό της μεσοπολεμικής αρχιτεκτονι-

3-4. Κτίρια του όψιμου κλασικισμού στην οδό Τρωών.

5. Σειρά μεσοπολεμικών κτιρίων στην οδό Τριών.

κής που σπανίζει εδώ είναι τα έρκερ, προφανώς γιατί το μικρό ύψος των κτιρίων δεν έκανε δόκιμη την εφαρμογή τους, αλλά και γιατί η μικρή επιφάνεια των ορόφων δεν επέτρεπε την ύπαρξη των μεγάλων δωμάτων των μεγαλοαστικών κατοικιών όπου συνηθώς εμφανίζονται αυτές οι κλειστάς προσεχές. Παρά, όμως, την απλότητά τους, και αυτά τα κτίρια αποτελούν πολύτιμες μαρτυρίες του τρόπου με τον οποίο το μοντέρνο κίνημα εισέδυσσε και εδραιώθηκε στην πάνδημη αρχιτεκτονική, προσαρμοζόμενο πάντοτε στις τοπικές ανάγκες και δυνατότητες. Οι δύο παραπάνω τύποι κυριαρχούν στον δεύτερο τομέα, ενώ αποτελούν πολύ μικρό ποσοστό των κτιρίων του πρώτου τομέα.

Τέλος, υπάρχει και ένας τρίτος τύπος, ο οποίος συναντάται μόνο στον Ασύρματο, όπου

χαρακτηρίζει και το σύνολο των κτιρίων (εικ. 9-10). Πρόκειται για μονόροφες και διώροφες κατοικίες των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων, οι οποίες, όμως, δεν αποτελούν πλέον χαρακτηριστικά δείγματα της αρχιτεκτονικής εκείνης της εποχής, γιατί έχουν υποστεί μεγάλη κλίμακα επεμβάσεις εκ μέρους των νοίκιων τους. Αυτό όσο, όμως, μπορεί να διαφανεί, ο αρχικός τύπος αποτελούνταν από κυβικούς όγκους πανταχόθεν ελεύθερους, με εξωτερικούς τοίχους από ανεπιχριστή επιμελημένη λιθόδομη, ανάμεσα στην οποία αφέθηκαν εμφανή κάποια χαρακτηριστικά στοιχεία από σπλισμένο σκυρόδεμα, όπως ανώφια, ποδιές παραθύρων κ.λπ. Στη συνέχεια, οι επιμέρους επεμβάσεις διαφοροποίησαν την κάθε μονάδα από την άλλη, διατηρώντας όμως κάποια κοινά χαρακτηριστικά που μας επιτρέπουν ακόμη να μιλάμε για έναν ενιαίο τύπο: τη σχέση τους με το οικοπέδο και τη δημιουργία ημιπαίθριων χώρων που παίζουν το ρόλο της σταδιακής μετάβασης από τον κλειστό κυβικό όγκο προς τον δημόσιο χώρο του δρόμου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι πανομοιότυποι και στοιχημένοι πέτρινοι κυβικοί όγκοι εμπλουτίστηκαν από τους νοίκιους τους με μια μεγάλη ποικιλία ασβεστομένων αυλών, υποστεγών, εξωστών και περιφράξεων, με συχνή την παρουσία της κληματαριάς, των γερανιών και του βασιλικού σε βαμμένους τενεκεδες, δημιουργώντας μια γειτονιά με έντονο τοπικό χαρακτήρα, που τη διαφοροποιεί από ολόκληρο τον περιγύρο της. Εδώ, ακόμη περισσότερο από τους δύο πρώτους τύπους, μπορούμε να μιλήσουμε για αντιπροσωπευτικά δείγματα λαϊκής αρχιτεκτονικής, με μεγάλη ιστορική αξία, λόγω της εξαιρετικής σπανιότητάς τους, τουλάχιστον στην Αθήνα, αλλά και γιατί ειδικά τα συγκεκριμένα αποτελούν πολύτιμες μαρτυρίες του τρόπου με τον οποίο η λαϊκή έκφραση κυριαρχεί και επιβάλλεται ακόμη και όταν αναγκάζεται να στεγαστεί σε δεδομένα κελύφη που αντιπροσωπεύουν εντελώς διαφορετικές αισθητικές αξίες.

Όσον αφορά στην αξιολόγηση της συνοικίας των Άνω Πετραλώνων, από τους τρεις ευδιά-

6-8. Μεσοπολεμικές οικίες στην οδό Τριών.

9-10. Ο ιδιαίτερος
αρχιτεκτονικός τύπος
των οικιών του Αερόμενου
«Ασύρματου».

Βιβλιογραφία

- ΓΕΡΟΝΤΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, *Ιστορία του Δήμου Αθηνών 1835-1971*, Αθήνα 1970.
- JOHANNES HEINZ, *BIRIS KOSTAS*, *Αθήνα του Κλασικισμού*, Αθήνα 1939.
- ΚΑΛΥΓΑΣ Μ., «Παλιά αθηναϊκά σπίτια (λαϊκή αρχιτεκτονική)», *Το Βήμα* 1626 (16.8.1965).
- ΚΑΚΟΥ ΑΓΓΕΛΙΚΗ, «Το πρώτο αθηναϊκό σπίτι (1832-1860)», *Αρχαιολογία* 2 (Φεβρουάριος 1982), σ. 50-64.
- ΚΟΡΡΕΪ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, *Αυθόρμητος εις τον νεοκλασικισμό*, εκδ. Εταιρεία των Φιλών του Λαού, Αθήνα 1977.
- ΚΥΜΗΤΑΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ, *Οίκοι Αθηναίων και Σπιτιών - Editions of Athenian Houses*, Αθήνα 1992.
- ΚΥΔΩΝΙΩΤΗΣ ΣΩΛΩΝ, *Η Ελληνική Αρχιτεκτονική*, Αρχαϊσμός και η Κλασικισμός της Αθήνας 1981.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ ΑΡΙΣΤ., *Τα παλιά αθηναϊκά σπίτια*, Αθήνα 1950.
- ΚΩΣΤΑΚΗ Η. Μ., ΜΠΙΖΟΚΕΚΗ Β., ΤΣΙΑΛΟΥ-ΜΙΚΑ Η., «Λεκαίμια αρχιτεκτονικής «κλιμακωδών», *Τεχνικά Χρονικά* 47 (1984-1985), σ. 194-197.
- ΛΕΩΝΑΣ ΠΑΥΛΟΣ, Αθήνα, *μια πρωτεύουσα της Ευρώπης*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1985.
- , «Οι κατασκευαστικές ομάδες στην εξέλιξη του αθηναϊκού νεοκλασικισμού», *Νεοκλασική πόλη και αρχιτεκτονική*, Πρακτικά Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 194-197.
- ΜΗΝΙΑΡΑΚΗΣ Α., «Η πρό πεντηκονταετηρίδα μεγάλης των Αθηνών οικίας», *Εστία*, 19 (1985), σ. 23-27.
- ΜΙΧΑΗΛ Η. ΑΣΙΑ, *Η Αθήνα σε τόνους ελάσσης*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1987.
- , *Η Αθήνα των συναισθημάτων*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1990.
- ΜΠΡΕΞΗΣ ΚΩΣΤΑΣ, *Αθηναϊκά Μελέτα*, Αθήνα 1938-1940.
- , *Αθήνα*, Αθήνα 1966-1967.
- , «Εκείτο χρόνο ανέστησαν Αρχιτεκτονική», *Νέα Εστία* 25 (1938), σ. 209-213.
- , «Κλασικισμός και ριμαντισμός στην αρχιτεκτονική της Αθήνας», *Νέα Εστία* 27 (1940), σ. 678-679.
- , «Το παλιό αθηναϊκό σπίτι», *Νέα Εστία* 27 (1940), σ. 275-281.
- ΜΠΡΕΞΗΣ ΜΑΝΟΣ, *Μικρά αθηναϊκά αθηναϊκά 1875-1925*, Αθήνα 1987.
- , «Το αθηναϊκό σπίτι κατά το 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα», *Αθήνα πρωτεύουσα πόλη*, εκδ. ΥΠΟΔ-ΤΑΠ, Αθήνα 1985, σ. 114-118.
- ΜΥΚΟΝΙΩΤΗΣ ΗΛΙΑΣ, «Νεοκλασική αρχιτεκτονική», *Αρχαιολογία* 2 (Φεβρουάριος 1982), σ. 45-49.
- ΜΥΚΟΝΙΩΤΗΣ ΠΑΥΛΟΣ, *Αρχιτεκτονικός κλασικισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα 1974.
- ΣΚΑΡΦΙΛΑΧΟΥΤΣΑ ΖΑΦΕΡΙΝΗ, «Η μορφολογία του νεοκλασικού κλασικισμού (1789-1848) και η δημιουργική αφοσίωση που από την ελληνική αρχιτεκτονική (1832-1897), διασφαλίσει διατήρηση», Βεσσαλονίκη 1976.
- ΣΚΟΠΙΕΑΝΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ, *Νεοκλασικό σπίτι του Αθηνών και του Πελαίου*, εκδ. Αθήνα 1975.
- ΤΡΑΥΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, *Νεοκλασική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, εκδ. Εμπροσθεν της Σελήνης, Αθήνα 1987.
- ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, *Νεοκλασική Αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1984.

κρικούς τομείς στους οποίους χωρίζεται η περιοχή, ο πρώτος δεν διαφέρει σε τίποτα από μια ομοιομορφία συνοικία της Αθήνας. Όλα σχεδόν τα παλιά μονοώροφα και διώροφα σπίτια με τις αυλές, τα οποία διέθεταν έναν, απλό έσω, αρχιτεκτονικό χαρακτήρα, αντικαταστάθηκαν, εξαιτίας του υψηλού συντελεστή δόμησης, από πολυκατοικίες των 5-7 ορόφων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα και τη δραματική αύξηση της πυκνότητας του πληθυσμού που, σε συνδυασμό με τις συχνά ασύμβατες με την κατοικία χρήσεις των ιδιοσυνών και την εντονότερη κίνηση τροχοφόρων και τη συνακόλουθη γχορροπαιάν, αλλοίωσε εντελώς τον οποίο χαρακτήρα διέθετε αυτή η περιοχή υποβαθμίζοντας κατ' επέκταση και την ποιότητα ζωής των κατοίκων της.

Αντίθετα, στον δεύτερο τομέα, ο πολύ μικρότερος συντελεστής δόμησης είχε ως συνέπεια τη διατήρηση πολλών από τα παλιά κτίρια, που, όπως αναφέρουμε, με την υπολογία και τη μορφολογία τους δίνουν ένα χαρακτήρα στην περιοχή, αποτελώντας ταυτόχρονα πολύτιμες μαρτυρίες για την ιστορία της αρχιτεκτονικής, καθώς πρόκειται για μια από τις λίγες περιπτώσεις στην Αθήνα όπου έχουμε διατήρηση ολόκληρων ομάδων παλιών κελυφών «en serie». Εξάλλου, ο μικρός συντελεστής δόμησης δεν επέτρεψε μεγάλη αύξηση του όγκου των νέων κτιρίων, με αποτέλεσμα και τη συγκράτηση της πυκνότητας του πληθυσμού. Αυτό, σε συνδυασμό με τον περιορισμό των χρήσεων νέας σε κατοικίες και καταστήματα τροφίμων, καφεναεία και ταβέρνες και την πολύ μικρή κίνηση τροχοφόρων, έχει σαν αποτέλεσμα τη διατήρηση ενός κοινωνικού χαρακτήρα που παραπέμπει στις λαϊκές αθηναϊκές γειτονιές των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών. Σε αυτό συμβάλλει, επίσης, και η σχετική ομοιογένεια του πληθυσμού από οικονομική και επαγγελματική άποψη (μικρομεσαία εισοδηματικά στρώματα με κυρίαρχα επαγγέλματα τους υπαλλήλους και τους εργάτες).

Εντέλως ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί ο οικιακός ιστός του Ασυρμάτου. Αυτός δεν μπορεί, ίσως, να χαρακτηριστεί αξιόλογος με βάση τα συμβατικά αισθητικά κριτήρια, αφού αυτό που βλέπουμε σήμερα είναι το αποτέλεσμα μιας συστηματικής παραμόρφωσης των αρχικών κελυφών. Διαθέτει, όμως, τις παραπάνω αξίες, καθώς αποτελεί το γνήσιο προϊόν της εκκρήσας και της αισθητικής αντίληψης και ταυτόχρονα το γάρο διαβίωσης μιας κοινωνικής ομάδας, της οποίας η ζωή χαρακτηρίζεται από κάποιες ποιότητες που σήμερα σπανίζουν, πράγμα που αυξάνει την αξία τους. Οι ποιότητες αυτές είναι η διαβίωση σε κατοικίες με πολύ ευνοϊκή σχέση ελεύθερου-κτισμένου χώρου και με ημιπαθητικούς χώρους που εννοούν την ανάπτυξη της οικογενειακής ζωής και την επικοινωνία μεταξύ των γειτόνων, καθώς και η δυνατότητα ασφαλείας και άνετης κυκλοφορίας των πεζών στους δρόμους.

Η έντονη χωρική απομόνωση, η αποκλειστική χρήση γης ως αμειωβό κατοικίας, η διάταξη των ορόφων και η σχέση κτισμένου-ελεύθερου χώρου έχουν δημιουργήσει εδώ ένα μικρόκοσμο που θυμίζει περισσότερο ηρωικό χωριό παρά αθηναϊκή συνοικία, με έντονες ομοιοτητες με τη συνοικία των Αναψιτικών, ένα πολύτιμο ζωντανό «λαογραφικό μουσείο». Τα συμπτώματα αυ-

τών των ποιότητων είναι η κυρίαρχη παρουσία των παλιών στα σκιασμένα από κλιμακωδές στενά δρομίσια, η απουσία ακόμη και του ήχου των αυτοκινήτων και το γεγονός ότι όλοι οι κάτοικοι γυρνούντα μεταξύ τους, όπως ήταν κάποτε όλες οι αθηναϊκές γειτονιές.

Αυτός ο ανθρωπίνος χαρακτήρας που χαρακτηρίζει την περιοχή είναι ένα στοιχείο που αξίζει και πρέπει να διασωθεί ως επιβιώσων ενός τρόπου ζωής που έχει σχεδόν εξ ολοκλήρου χαθεί από την Αθήνα. Για να επιτευχθεί, όμως, αυτό είναι αναγκαίο όχι μόνο να διατηρηθούν τα κελύφη που τον στεγάζουν, με τη νομοθετική προστασία των αξιόλογων κτιρίων—αξιόλογων όχι απαραίτητα ως μονάδων αλλά ως μερών ενός ομοιογενούς συνόλου—, αλλά και να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα που συνιστούν απειλή απομάκρυνσης των κατοίκων και αλλοίωσης της πληθυσμιακής σύνθεσης της συνοικίας. Η διατήρηση των πολιτισμικών αξιών της περιοχής θα αποτελέσει ένα σκοπό «ωφέλιμο στην κοινωνία», σύμφωνα με το άρθρο 5 του Χάρτη της Βενετίας, του θεμελιώδους διεθνούς θεσμικού κειμένου προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Σημείωση

Το άρθρο αποτελεί περίληψη έκδοσης προετοιμασμένης οριστικού συνόλου που υποβλήθηκε στο πλαίσιο του Διαστημικού Μεταπτυχιακού Προγράμματος του Εθνικού Μετσώβειου Πολυτεχνείου στην «Προστασία Μνημείων» κατά το έτος 1999, με επιβλεπόντα καθηγητή τη Μαρία Αποστόλου.

Aesthetic Qualities in Minor Architecture: Ano Petralona, Athens

Dionysios Roublen

Ano Petralona was built like all peripheral quarters of Athens: Soon after the establishment of the city as the capital of Greece, the lower income brackets, unable to build according to the urban plan, were jury-building outside its limits, and not before long the built area was necessarily incorporated into the original town plan. Thus, this quarter became part of the official town plan in the late nineteenth century.

The building tissue in Ano Petralona comprises three interesting types of edifices: The first includes the neo-classical and the eclecticism buildings of the late nineteenth and early twentieth century, representing the "popular" version of the official architectural trends, as they are expressed by their contemporary buildings in the central sectors of Athens. However, in spite of their adjustment to the local conditions, they very well preserve the basic features of their bourgeois models.

Then, the type of the one- and two-storey mid-way house follows, which echoes the doctrines of the modern architectural movement, but adapted to the demands of the popular city sectors. Nevertheless, the characteristic elements of the movement are obvious, as in the former type.

The third type occurs only in the area of Assymatos, the neighborhood lying on the higher part of the district. It includes one- and two-storey dwellings of the first post-war years, which, however, have undergone serious interventions. Thus, the identical cubic volumes have been enriched with yards, sheds, porches and fencing, creating a neighborhood with a strong local physiognomy. This is a popular architecture with a great historical value, not only for its rarity, but mainly because it proves the admirable, wise way in which the popular expression prevails, even if it is housed in a given cocoon that represent completely different aesthetic values.